

Η σκιά του ψυχαναλυτή: Ελλείμματα, ναρκισσισμός και ηθική στη μεταβιβαστική - αντιμεταβιβαστική δυναμική

Ντένυ Πάνιτς

Ο ναρκισσισμός και οι παθολογικές του εκφάνσεις συνιστούν θεμελιώδη ζητήματα για την ψυχαναλυτική θεωρία και πράξη καθόσον αφορούν εξίσου τον αναλύόμενο και τον αναλυτή.

Στην παρούσα εργασία, θα εστιάσω στις ναρκισσιστικές δυσκολίες του αναλυτή, με ιδιαίτερη έμφαση στη ναρκισσιστική ευαλωτότητα καθώς και σε ανεπεξέργαστα στοιχεία του ναρκισσισμού του-ή και ελλείμματα-, που ως συστατικά της αντιμεταβίβασης ενδέχεται να εκδηλωθούν στην ψυχαναλυτική του πρακτική.

Θα αναδειχθούν οι συνέπειες αυτής της δυναμικής για την αναλυτική σχέση, την εποπτεία και την λειτουργία του αναλυτή στο πλαίσιο των θεσμών που θέτουν υπό συζήτηση κρίσιμα θέματα σχετικά με την ψυχαναλυτική ηθική και δεοντολογία.

Η «ασύμμετρη-συμμετρία» της αναλυτικής συνθήκης, όπως την περιγράφει ο Bion (1963), σε συνδυασμό με την τοποθέτηση του αναλυτή σε θέση «ηθικής ασυμμετρίας», αποτελεί βασική προϋπόθεση για μια ανοιχτή, ειλικρινή και αμοιβαία αναλυτική σχέση. Η σχέση αυτή συνδέεται με τη «μητρική λειτουργία» του αναλυτή, η οποία τα τελευταία χρόνια αναγνωρίζεται όλο και περισσότερο ως μια ουσιώδης πτυχή της αναλυτικής εργασίας, ένα συνεχές νήμα, ικανό να εμπεριέχει και να συνυφαίνει τον τραυματισμένο ψυχισμό του αναλύόμενου.

Στις εργασίες του Bion, καθώς και στις θεωρήσεις των Winnicott, Green, Fain και άλλων, αναδεικνύεται η σημασία της μητέρας ως το θεμελιώδες, πρωτογενές αντικείμενο για την ανάδυση και την εξέλιξη της ικανότητας για σκέψη και συμβολοποίηση του βρέφους. Η μητρική λειτουργία -και κατ' αναλογία η μητρική λειτουργία του αναλυτή- ως εμπεριέχουσα και ως ουδός συμβολοποίησης προσφέρει τον ψυχικό χώρο για τις ασυνείδητες προβολές του παιδιού (ή του αναλύόμενου). Πιο εσωτερικές πτυχές της μητρικής λειτουργίας περιλαμβάνουν την αφοσίωση, την επιθυμία (desire), καθώς και ορισμένα αινιγματικά στοιχεία που καθιστούν τη μητέρα ή τον αναλυτή αντικείμενο της επιθυμίας. Αυτή η δυναμική μπορεί να αναπτυχθεί μόνο όταν ο ναρκισσισμός της μητέρας ή του αναλυτή είναι καλοήθης· ή, όπως επισημαίνει ο André Green (2001), όταν ο ναρκισσισμός διέπεται από τον «ναρκισσισμό της ζωής», δηλαδή όταν κυριαρχεί η ενόρμηση ζωής.

Η τροπικότητα της μητρικής/αναλυτικής λειτουργίας συνδέεται άρρηκτα με την ηθική στάση του αναλυτή. Ιδιαίτερη σημασία στην οπτική αυτή έχει η συμβολή της Chetrit-Vatin (2014), η οποία, συνάδει με τη φιλοσοφική σκέψη του Levinas (1961) περί της «ευθύνης απέναντι στον Άλλο» και τη θεωρία του Laplanche (1999) για την «πρωταρχική σαγήνη». Η Chetrit-Vatin εισάγει την έννοια της «μητέρας της επιθυμίας», εκείνης δηλαδή που μετασχηματίζει την επιθυμία σε ευθύνη. Υποστηρίζει ότι η μητέρα, όπως και ο αναλυτής, οφείλει να δημιουργεί έναν «μητρικό χώρο» (matricial space) όπου κυριαρχούν η ικανότητα να αναρωτιέται, η συγκέντρωση του ενδιαφέροντος της στον Άλλο και η διαρκής εσωτερική επερώτηση για τα ίδια της τα συναισθήματα, τη στάση και τις παρεμβάσεις της, στοιχεία καθοριστικά για την ποιότητα της σχέσης και τη διαμόρφωση του ψυχισμού. Η «ηθική της φροντίδας» θεμελιώνεται στον σεβασμό του Άλλου και της ετερότητάς του, καθώς και στις ασυνείδητες διαδικασίες που επιδρούν στη σχέση. Ο «μητρικός χώρος» και η ηθική στάση του αναλυτή αφορά όχι μόνο στο αναλυτικό πλαίσιο αλλά και στην τεχνική, την «τέχνη» της ψυχανάλυσης, που αναδεικνύεται ως κατ' εξοχήν ηθική πράξη.

Κατά τη διάρκεια της ανάλυσης, ο αναλυόμενος, αποποιούμενος τη θέση της ναρκισσιστικής επάρκειας, παλινδρομεί και βρίσκεται σε θέση έντονης ναρκισσιστικής ευαλωτότητας που συνδέεται με συναισθήματα και αισθήσεις πρωτογενούς παθητικότητας, όμοιες με εκείνες της βρεφικής κατάστασης (Grünberger, 2007). Η εξιδανίκευση του αναλυτή συχνά συνοδεύεται από την προβολή ενός εγώ-ιδεώδους του αναλυόμενου. Ο Laplanche (1997), αναφερόμενος στην έννοια της «πρωταρχικής σαγήνης», περιγράφει την εγγενή ασυμμετρία της σχέσης μεταξύ ενήλικα και παιδιού, όπου το παιδί έρχεται αντιμέτωπο με αινιγματικά, μη μεταφράσιμα μηνύματα. Ανάλογα ερωτήματα αναδύονται στην αναλυτική σχέση, όπως π.χ. «τι θέλει ο αναλυτής από μένα;», «πού βρίσκεται όταν απουσιάζει;», αποκαλύπτοντας τη σαγήνη του αναλυτή-Άλλου και την ψυχική ένταση που αυτή προκαλεί. Όταν όμως αυτή η σαγήνη υπερβαίνει μια «optimum σαγήνη» (Ποταμιάνου, 2005) και συνυπάρχει με «ά-σκεπτες» πλευρές της αντιμεταβίβασης - δηλαδή ακατέργαστα, ασυνείδητα στοιχεία του αναλυτή- ενδέχεται να προκύψει υπερδιέγερση και τραυματισμός του αναλυόμενου. Τη συνθήκη αυτή συναντούμε στη «σύγχυση των γλωσσών» που περιέγραψε ο Ferenczi (1933), που ενδέχεται να οδηγήσει σε παραβίαση της ηθικής φροντίδας και σε επιβολή της θέσης του αναλυτή στον αναλυόμενο -είτε με τη μορφή μιας "βίαιης" ερμηνείας, είτε ως άσκηση εξουσίας-. Φαινόμενα αυτού του είδους αφορούν επίσης τις διαδικασίες των κατασκευών και της μορφοπλασίας· σε αυτές τις περιπτώσεις, η θεραπευτική λειτουργία της ανάλυσης υπονομεύεται και η αναλυτική σκηνή μετατρέπεται σε σκηνή επανατραυματισμού.

Η σαγήνη, ωστόσο, δεν εκπορεύεται μόνο από τον αναλυτή αλλά και από τον αναλυόμενο. Η αμοιβαιότητα της σαγήνης στη σχέση απαιτεί από τον αναλυτή αυξημένη επαγρύπνηση, ιδιαίτερα όσον αφορά στην τροφοδότηση του εγώ-ιδεώδους του και σε μια ενδεχόμενη συμπαιγνία. Μια τέτοια δυναμική μπορεί να εκτραπεί σε ψευδο-ανάλυση ή σε διαστροφή της θεραπευτικής σχέσης. Η συνεχής επερώτηση του αναλυτή για τις αντιμεταβιβαστικές του κινήσεις, όχι μόνο σε συνειδητό και προσυνειδητό επίπεδο, αλλά και, όσο αυτό είναι δυνατό, σε ασυνείδητο επίπεδο, αποτελεί ηθική του υποχρέωση. Όπως επεσήμανε ο Bolognini ο αναλυτής έχει ανάγκη όχι μόνον από έναν ασθενή αλλά και από ένα συνάδελφο- συνομιλητή προκειμένου η αναλυτική σχέση να διατηρείται εντός της θεραπευτικής και ηθικής τροχιάς.

Ακολουθώντας τη σκέψη της Chetrit-Vatin, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η «βασική ανθρωπολογική κατάσταση» του Levinas, αντίστοιχη της φροϋδικής έννοιας της αρχικής αβοηθησίας (Hilflosigkeit), θεμελιώνει την ηθική υποχρέωση του αναλυτή απέναντι στον Άλλο. Ήδη από το 1895, ο Freud υποστήριζε πως η «αβοηθησία» αποτελεί τη ρίζα όλων των ηθικών κινήτρων. Ο σεβασμός και η ευθύνη έναντι της ετερότητας του Άλλου είναι ο ηθικός πυρήνας της αναλυτικής πράξης.

Ωστόσο, το ηθικό και πρόπον δεν είναι πάντοτε εφικτό.

Όπως ανέφερε ο Bion (2005) στα «Tavistock Σεμινάρια», η ψυχανάλυση είναι απλώς ένα τεχνικό εργαλείο, που μπορεί να χρησιμοποιηθεί για οποιονδήποτε σκοπό – για να επιτείνει τη σύγχυση, να παραπλανήσει ή να εξαπατήσει. Το κρίσιμο ερώτημα είναι αν ο αναλυτής είναι πράγματι ένας αυθεντικός αναζητητής της αλήθειας ή απλώς υποδύεται τον ρόλο. Γνωρίζουμε ότι τυφλά σημεία της αντιμεταβίβασης και ανεπεξέργαστα ναρκισσιστικά στοιχεία του αναλυτή μπορεί να οδηγήσουν σε σοβαρές εκτροπές από την ψυχαναλυτική ηθική και δεοντολογία. Διαδραματίσεις (enactments) με ιδιοτελή κίνητρα, χειραγώγηση του άλλου ή ακόμη σοβαρότερες παραβιάσεις του πλαισίου πλήττουν βαθιά τη θεραπευτική διαδικασία και τον

ψυχισμό του αναλυόμενου.

Εν κατακλείδι, θα παρουσιαστούν σύντομες βινιέτες που εικονογραφούν την άσκηση σαγήνης ή εξουσίας από τον αναλυτή στην αναλυτική ή εποπτική σχέση. Επίσης, θα γίνει αναφορά στην τριακονταετή μελέτη 300 περιπτώσεων από τον Glen Gabbard (2017) που αφορούν σε σοβαρές σεξουαλικές παραβιάσεις του πλαισίου.

Ο συγγραφέας προσφέρει σημαντικά στοιχεία που αναδεικνύουν τις αιτίες, τη διαχείριση και πρόληψη τέτοιων παραβιάσεων που πλήττουν σοβαρά το ηθικό και θεραπευτικό κύρος της ψυχανάλυσης.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Bion, W. R. (1963) Elements of Psychoanalysis . London: Karnac

Bion, W. R. (2005). The Tavistock Seminars. London: Karnac.

Chetrit-Vatin, V. (2014)The Ethical Seduction of the Analytic Situation: The Feminine-Maternal Origins of Responsibility for the Other. London: Karnac

Gabbard, GL. (2017) Sexual Boundary Violations in Psychoanalysis: A 30 Year Retrospective . Psychoanal. Psychol., (34)(2):151-156

Green, A. (2001), Life Narcissism, Death Narcissism. Free Association Books:London, New York

Grünberger, B (2018) Narcissism and the Analytic Situation. In: Freud's "On Narcissism: An Introduction". Ed. J. Sandler et al, International Psychoanalytical Association

Ferenczi, S. (1933), Sprachverwirrung zwischen den Erwachsenen und dem Kinde. In: Sandor Ferenczi, Schriften zur Psychoanalyse, Band II. Fischer Verlag

Freud, S (1950[1895])Project for Scientific Psychology. The Experience of Satisfaction SE:I,p.318

Laplanche, J (1999) Essays on Otherness. New York: Routledge